

Hoe kunnen journalisten omgaan met complottheorieën?

REFLECTIEONDERZOEK
BOOM, D.

FONTYS HOGESCHOOL JOURNALISTIEK
STUDENTNUMMER: 2856638

1	Inhoudsopgave	
1	Inhoudsopgave.....	2
	Inleiding	3
1.	Theoretisch kader	4
	Literatuuronderzoek	5
	Veldonderzoek	5
	Deelvraag 1: wat zijn complottheorieën?.....	8
	Complottheorie	8
	Pizzagate.....	9
	Confirmation bias	10
	Deelvraag 2: Hoe gaan journalisten om met complottheorieën?	12
	Deelvraag 3: Hoe kunnen journalisten verantwoord omgaan met complottheorieën?.....	15
	Conclusie.....	17
	Bronvermelding	21
	Gesproken bronnen	21
	Literatuurlijst	22

Inleiding

De journalistiek zit met een kwestie: een deel van de bevolking gelooft niet dat de media integer zijn en dat het nieuws dat zij brengen klopt. Dat is niet nieuw. In 2020 vertrouwde 47% van de bevolking het nieuws, in 2021 was dat 50%, zo blijkt uit onderzoek van het Commissariaat voor de Media en het Reuters Institute for the Study of Journalism (2021). Ongeveer de helft van de bevolking heeft geen of weinig vertrouwen in de journalistiek.

Als mensen kritisch op de journalistiek zijn, dan is dat geen probleem. Dat is juist goed.

Maar soms slaat dat weinige vertrouwen door in wantrouwen. “De media verspreiden leugens”, zeggen zij. Ze geloven niet in ‘de waarheid’ die de (mainstream)media hen ‘voorschotelt’.

Sterker nog: sommigen beschuldigen de media ervan in een complot te zitten. Dus gaan ze zelf op zoek naar ‘de waarheid’.

Dit onderzoek begon uit interesse naar de complottheorieën rondom COVID-19. Dit virus bracht in februari en maart 2020 veel meningsverschillen in het publieke debat naar boven. De één geloofde niet dat COVID-19 bestaat, een ander liep het virus op en merkte de gevolgen aan den lijve.

Maar hoe gevaarlijk was het nou eigenlijk? Moesten er wel maatregelen genomen worden om de verspreiding tegen te gaan, en zo ja, wat voor maatregelen dan? Er kwam een mondkapjesplicht, gevolgd door protesten op het Malieveld van mensen die vonden dat hun vrijheid op die manier werd ingeperkt.

Er was kritiek op de maatregelen en er werd getwijfeld over hoe makkelijk het virus zich nou eigenlijk verspreidt en hoe dodelijk het precies is. En terecht.

Maar tegelijkertijd deden er geruchten de ronde: COVID-19 zou veroorzaakt worden door 5G. Of het was een biologisch wapen dat expres is losgelaten, bijvoorbeeld als excuus om de protesten in Hong Kong te verbieden, omdat iedereen binnen moest blijven vanwege COVID-19. Bill Gates zou erachter zitten want hij hield in 2015 al een TED-talk waarin hij praatte over een virus dat wereldwijd zou toeslaan (Ted, Youtube, 3 april 2015). En Gates was, zo werd foutief beweerd, een maand voor de uitbraak in China nog in Wuhan. Daarna verlegden de complottheorieën zich naar de maatregelen. Ik vond het interessant om op Twitter en Facebook discussies te volgen tussen complotdenkers en mensen die niet geloven in complottheorieën. Twee van mijn vrienden deelden complottheorieën op Facebook. Daardoor raakte ik persoonlijk geïnteresseerd, maar ook als journalist. Ik vroeg me af hoe je daar het beste mee om kunt gaan: wanneer het jouw beroep is om ‘nieuws’ te delen terwijl er wordt getwijfeld aan of de informatie die je deelt wel klopt.

Media pikten de theorieën ook op en in de maanden februari, maart en april 2020 werd er steeds vaker over bericht. In artikelen komen er gewoonlijk één of meerdere deskundigen aan het woord die vertellen over hoe complottheorieën ontstaan en waarom mensen er in geloven.

In bepaalde artikelen werden complotdenkers zelf aan het woord gelaten. Daar kwam dan weer kritiek op van het publiek. Zo ontstond er een discussie over hoe journalisten met deze ‘waarheidszoekers’, zoals ze zelf liever genoemd worden, om moesten gaan.

1. Theoretisch kader

Vraagstelling

De onderzoeksvragen zijn als volgt:

Hoofdvraag	Hoe kunnen journalisten beter omgaan met complottheorieën?
Deelvraag 1	Wat zijn complottheorieën?
Deelvraag 2	Hoe gaan journalisten om met complottheorieën in de berichtgeving?
Deelvraag 3	Hoe kunnen journalisten verantwoordelijk omgaan met complottheorieën?

In dit onderzoek maak ik gebruik van twee onderzoeksmethoden: literatuuronderzoek en veldonderzoek.

Maar eerst moet ik ingaan op de macht van de media. Want ook al beschuldigen complotdenkers journalisten ervan in een complot te zitten en geloof ik daar niet in, journalisten en dus media maken fouten. Dat kunnen fouten zijn die te maken hebben met een gebrekkige research, maar ook met framing. Journalisten kunnen door interne en externe factoren beïnvloed worden bij het bepalen hoe het onderwerp beschreven wordt, in één woord heet dat *framebuilding* (Boer, de. & Brennecke, Media en Publiek, p. 206). Daar moeten journalisten voor oppassen, want ze hebben wel een vorm van macht.

Die macht is in de loop der tijd in verschillende theorieën omschreven. In de *almacht van de media-theorie* zijn meerdere theorieën onder te brengen, die overlappende kenmerken hebben. Eén van die kenmerken is dat de ontvanger de inhoud van de boodschap passief en kritiekloos overneemt. Een ander kenmerk is dat er geen filter tussen de zender en de ontvanger zit. En er zou een direct verband bestaan tussen de inhoud van de boodschap en de invloed op de ontvanger. Deze theorie wordt verduidelijkt met metaforen, die de verhouding tussen media en publiek laten zien. Zo is er de transportband, want de boodschap wordt door de media rechtstreeks aan het publiek doorgegeven. In de injectienaaldtheorie 'prikken' en 'steken' de media in het 'passieve lichaam' van de ontvanger (Boer, de. & Brennecke, p. 19). In de Bullet-theorie schiet de zender (de media) kogels af op de ontvanger. De boodschap van de media wordt dus passief en kritiekloos door het publiek ontvangen.

Dat is in deze tijd wel anders. Er zijn dan ook theorieën die er vanuit gaan dat de macht van de media helemaal niet zo groot is. De *uses and gratifications-benadering* is daar een voorbeeld van. Daarin wordt de vraag centraal gesteld wat het publiek met de media doet, welke behoeften het publiek wil vervullen. In deze theorie spelen de selectieve perceptie en het selectief onthouden/herinneren een rol. Kort gezegd: verschillende mensen interpreteren de boodschap van het mediabericht op verschillende manieren, en ze onthouden ook verschillende, selectieve stukjes van het bericht.

Over de macht van de media schrijft ook socioloog Jaron Harambam in zijn proefschrift *The Thruth is Out There* (2021). Harambam wijst erop dat in deze globale wereld waar nieuwsbeelden ongekende kracht hebben, de voorziening van informatie en entertainment belangrijke wapens zijn in de slag om de ideeën van mensen. Het is daarom dat veel complotdenkers zich daar zorgen over maken, zeker in combinatie met het uiteenvallen van het ideaal beeld van de media door allerlei schandalen (p. 81).

De rol van de journalist is paradoxaal. Door de opkomst van nepnieuws zijn journalisten zich meer gaan richten op de waarheid en feiten. Kijk naar alle factcheck-initiatieven van de afgelopen jaren. Tegelijk delen ze onjuiste informatie om het te kunnen weerleggen, en hoe meer ze het herhalen hoe moeilijker het is om ze te corrigeren. Zeker omdat weinig andere organisaties een dergelijk groot bereik hebben als de media. Onderzoek duidt erop dat het bereik van fake news-sites relatief kleine hoeveelheden van de bevolking bereikt. Dit impliceert dat veel mensen door mainstreammedia in aanraking komen met fake news-verhalen.

Uit onderzoek (Tsfati et al., 2020) werd de volgende conclusie getrokken: “De paradoxale situatie is dus als volgt: de media die berichten over desinformatie helpen het verspreiden – al was hun doel om desinformatie te weerleggen.” Maar het ligt genuanceerd: “While no empirical estimates of the exposure to fake news stories through mainstream news media exist, based on research documenting the very concentrated and relatively limited exposure to fake news on social media (Grinberg et al., [2019](#)), and the fact that some of the stories are remembered, recognized and even believed by large segments of the audience (Frankovic, [2016](#)), strongly suggests that, at least when it comes to the most heavily covered stories, more people learn about these stories from mainstream news media than from social media. The evidence might be circumstantial, based on inference, rather than on direct evidence, but we still consider it quite convincing.”

Desinformatie tegengaan en het publiek de waarheid bij te brengen, dat is wat bij het factchecken wordt beoogd. Het wordt gezien als een ‘oorlog’. Journalisten zouden niet aan de zijlijn moeten staan in de strijd tegen leugens, verdraaiingen en overdrijvingen. Ouderwetse journalistieke praktijken van factchecking en verificatie worden als de belangrijkste strategie in deze strijd gezien. Dit staat dan weer in contrast met het journalistieke principe om geen geruchten te publiceren. Een waarschijnlijke reden dat het toch gebeurt is omdat journalisten zich gedwongen voelen om de publieke ruimte schoon te vegen van nepnieuws, aangezien zij merken dat het nepnieuws al wijd verspreid is. Dit staat in contrast tot de ‘normale’ geruchten die zij niet hoeven te corrigeren (volgens sommige professionele handboeken), aangezien een kleine hoeveelheid aan mensen aan het gerucht zijn blootgesteld, en de waarschijnlijkheid dat proberen de geruchten te corrigeren er enkel toe zou leiden dat ze verder verspreid worden (Tsfati et al., 2020).

Literatuuronderzoek

Allereerst zet ik natuurlijk op papier wat complottheorieën precies zijn. Daar heb ik het dan ook uitgebreid over gehad met Jelle van Buuren, werkzaam bij Universiteit Leiden. Hij is één van de complottheorie-experts die tijdens de pandemie vaak werd gevraagd om duiding te geven aan de complottheorieën die er over COVID-19 de ronde deden.

Daarnaast las ik het boek ‘Complotdenkers’ van journalist Maarten Reijnders. Ik las de heruitgave van 2021. In het boek gaat hij in op wat complottheorieën zijn, welke er allemaal zijn en hij spreekt met complotdenkers. Ik las ook *The Truth is out There*, het boek van socioloog Jaron Harambam, die zijn gelijknamige proefschrift schreef over complottheorieën. Dat boek verscheen eerder dit jaar. Hij benadert het onderwerp anders dan Reijnders: Harambam vindt dat we complotdenkers meer serieus moeten nemen.

Daarnaast las ik tientallen artikelen over complottheorieën.

Veldonderzoek

Ik vond het belangrijk om verschillende journalisten te interviewen voor dit onderzoek. Ik wilde van elke krant die ik in de analyse (in deelvraag 4) meenam ten minste één journalist gesproken hebben.

Maar daar wilde ik het niet bij laten. Daarom sprak ik ook met een rechtbankverslaggever van RTV Rijnmond die op Twitter in discussie gaat met complotdenkers, Paul Verspeek. Ik kon hem spreken voordat hij naar een zaak in de rechtbank van Rotterdam ging. Daarom ontmoette ik hem op een terrasje vóór de rechtbank.

Via Paul kwam ik in contact met Chris Klomp. Hij begon als rechtbankverslaggever, maar ging steeds meer over misdaad schrijven. Op een gegeven moment kwamen ook complottheorieën op zijn pad. Hij is een fervent gebruiker van Twitter, waarop hij op het moment van schrijven (30 oktober 2021, 18:18) 53.070 volgers heeft. Hij is lang freelancer geweest voor voornamelijk het AD (tijdens mijn interview met hem was hij dat nog) maar besloot om daarmee te stoppen en zich volledig te focussen op zijn website, chrisklomp.nl, waarop hij artikelen schrijft maar met zijn mening erin verwerkt. Hij ontvangt donaties om die artikelen te kunnen schrijven.

Ik sprak ook met Twan Huys, die op 23 september 2020 in Beeld en Geluid te gast was bij een talkshow over fake news en complottheorieën in Amerika. Na de talkshow kon ik hem 10 minuten interviewen over zijn persoonlijke aanvaring met complottheorieën en zijn visie op hoe journalisten volgens hem daarmee om moeten gaan.

Bronnen:

Alexander Pleijter

Expert in factchecking. Werkzaam bij Universiteit Leiden.

Chris Klomp

Zelfstandig (voormalig freelancer bij het AD).

Voert al jaren discussies op Twitter met complotdenkers. Gaat er hard tegenin.

Jelle van Buuren

Een van de complotexperts in Nederland.

Maarten Reijnders

Schreef het boek *Complotdenkers* (2016). In 2021 kwam er een nieuwe druk uit van dit boek.

Marco Visser

Schreef verschillende artikelen over complottheorieën voor Trouw. Interviewde daarvoor géén complotdenkers. Waarom niet?

Paul Verspeek

Rechtbankverslaggever RTV Rijnmond. Gaat op Twitter in tegen complotdenkers, probeert meelezers te bereiken.

Sander van Walsum

Essayist voor de Volkskrant. Heeft meerdere artikelen geschreven over complottheorieën.

Twan Huys

Zag na 9/11 al snel complottheorieën rondom de aanslagen ontstaan. Wijst op het verschil tussen journalisten en complotdenkers.

Deelvraag 1: wat zijn complottheorieën?

Om complottheorieën te kunnen definiëren, moet eerst duidelijk zijn wat ‘complot’ betekent. De definitie van de term complot is volgens Van Dale ‘geheim plan’. In het onderzoek *Understanding Conspiracy Theories* uit 2019 (International Society of Political Psychology, p. 4) wordt het omschreven als een geheim plot van twee of meer deelnemers. Het doel van complotten is volgens dat onderzoek om politieke of economische macht toe te eigenen, rechten te schenden, inbreuk te maken op gevestigde overeenkomsten, essentiële geheimen achter te houden of fundamentele instellingen te veranderen.

Neem bijvoorbeeld de moord op Julius Caesar. Caesar trok steeds meer macht naar zich toe. De senatoren zagen hun macht daardoor afnemen en voelden zich bedreigd. Een deel van hen vond dat Caesar gestopt moest worden en sprak in het geheim af om hem te vermoorden. Op 15 maart 44 voor Christus voerden ze dat plan uit door hem in te sluiten en hem met messen te steken (Edwards, 2017). Dit is een voorbeeld van een geheim plan om politieke macht uit te oefenen, dat daadwerkelijk heeft plaatsgevonden.

Een recenter voorbeeld, en tevens een van de bekendste complotten, is het Watergateschandaal, waar de film *All the President's Men* (1976) over is gemaakt. Complotten van dit kaliber komen echt voor, maar vanwege de moeilijkheden die gepaard gaan met het uitvoeren van een dergelijk plan plus het feit dat het ontzettend moeilijk is om mensen erover te laten zwijgen, mislukken ze vaak (Political Psychology, 2019).

Complottheorie

Anders dan bij een (bevestigd) complot, bestaat er bij een complottheorie slechts het idee (een theorie) dat er achter iets een complot schuilt (VanDale, 2020).

Bekende complottheorieën gaan vaak over gebeurtenissen, of over bepaalde personen in verband met gebeurtenissen. Bijvoorbeeld 9/11, de moord op John F. Kennedy, vaccinaties, en chemtrails. In de laatste jaren zijn daar onder andere 5G, COVID-19 en Bill Gates bijgekomen.

Bij elk van deze onderwerpen twijfelt een deel van de mensen aan de officiële lezing of het algemene gedachtegoed, zonder dat zij er enig bewijs voor hebben dat hun eigen theorie klopt. De theorieën: de aanslagen op 9/11 zouden niet door aanhangers van Al-Qaida zijn uitgevoerd, maar een inside job zijn geweest van de Amerikaanse regering (Sardarizadeh, B. S., 2021). Sommigen zeggen zelfs dat er geen vliegtuigen bij de aanslagen betrokken zijn geweest (Link, 2021). John F. Kennedy zou vermoord zijn door de CIA, vaccinaties zouden tot een enorm aantal doden leiden, en de bevolking zou door de overheid beïnvloed worden door chemische stoffen te verspreiden met vliegtuigen (chemtrails).

Terwijl COVID-19 zich wereldwijd verspreidde, gebeurde datzelfde met complottheorieën. COVID-19 zou aan 5G gelinkt zijn, het virus zou helemaal niet bestaan, het virus was een middel van Bill Gates om de wereldbevolking te decimeren – en anders kreeg hij dat wel voor elkaar met de vaccinaties waar hij geld in stak. En mochten die vaccinaties niet dodelijk zijn, dan zouden er wel microchips in zitten waarmee de mens beïnvloed kon worden. Tot nu toe zijn al van deze complottheorieën ongegrond.

Pizzagate

Een duidelijk voorbeeld van een complottheorie is Pizzagate, dat weer een onderdeel is van QAnon, een soort mengpoel van complottheorieën. QAnon draait om de mysterieuze Q, volgens de volgelingen van QAnon een insider in de Amerikaanse regering die ervoor zou zorgen dat de (zo gaat het verhaal) corrupte, pedofiele – vooral Democratische – politici opgepakt zouden worden, zodat Donald Trump president kon worden en hen zou kunnen straffen. Die Q plaatst in 2016 een bericht op 4chan over een restaurant waar de pedofiele, democratische politici ontvoerde kinderen misbruiken en hun bloed drinken want, zo zeggen de aanhangers van QAnon, die politici geloven dat je jong blijft van kinderbloed drinken. Een man geloofde dat bericht, pakte zijn geweer, reed 350 mijl (ongeveer 563 kilometer) naar het restaurant, loste een schot en beval het restaurantpersoneel hem de kelder te laten zien waar de kinderen opgesloten zouden zitten. Wat bleek? Het restaurant had helemaal geen kelder.

Complotdenkers

De mensen die in complottheorieën geloven worden complotdenkers genoemd. Enkele bekende complotdenkers zijn Janet Ossebaard, die miljoenen views kreeg op haar YouTube-filmpjes (Keukenkamp, 2020), Lange Frans, die een podcast begon waarin hij verschillende complotdenkers uitnodigde, Robert Jensen, met video's op zijn YouTube-kanaal (Pointer, 2020), en Willem Engel, de dansleraar die naast kritiek op de corona-maatregelen ook in de complot-hoek zit (Verspeek, 2020). Ook Thierry Baudet deelt op Twitter regelmatig complottheorieën.

Mensen die in complottheorieën geloven, geven zelf aan dat ze termen als waarheidszoeker of onderzoeker prefereren. Ze vinden zichzelf ook wel eens journalist, of vinden juist dat journalisten complotdenkers moeten zijn omdat journalisten op zoek moeten naar misstanden.

Tussen complotdenkers zijn veel verschillen. De één gelooft in de ene complottheorie, maar niet in de andere. Volgens Maarten Reijnders zijn complotdenkers het dan ook al snel oneens met elkaar als je ze met elkaar in discussie laat gaan (persoonlijke communicatie, 23 oktober 2020). En sommige mensen beginnen op een bepaald punt in een complottheorie te geloven, en komen daar later weer ik op terug.

Een ingewikkelde wereld

Mensen geloven in complottheorieën simpelweg omdat ze simpel zijn. “Om ons niet compleet te laten overweldigen door de complexe werkelijkheid versimpelen we onze omgeving en kennen we soms betekenis toe aan totaal willekeurige gebeurtenissen” (Complotdenkers, 2021). Daar is een evolutionaire reden voor: vroeger moesten we altijd bedacht zijn op gevaar, achter elke boom kon een roofdier zitten. Voorzichtigheid was dus geboden. Liever negen keer ten onrechte denken dat we iets verdachts hebben gezien dan de tiende keer ten prooi vallen aan een leeuw.

Doordat de wereld zo ingewikkeld is, kunnen wij niet alles zelf meer weten. Daarom hebben we een systeem van experts en deskundigen: mensen die veel over een specifiek onderwerp weten, of iets specifiek kunnen. Wij besteden dus specifieke kennis uit aan bepaalde mensen, die hun opgedane kennis met de rest delen. Wat waar is, wordt daarmee vooral een kwestie van vertrouwen (The

Truth is out There, 2021, p. 7). Aan dat vertrouwen ontbreekt het bij complotdenkers, die twijfelen aan de integriteit van experts. Niet alleen aan de integriteit van experts, maar ook aan die van journalisten, politici en rijke mensen, bedrijven en regeringen. Complotdenkers zijn altijd op zoek naar belangen. Zij vragen zich af wie er van een bepaalde situatie profiteert.

Onderwerpen van complottheorieën

De lijn tussen terechte kritiek en complottheorieën vaak een grijs gebied, want complotdenkers maken zich vaak zorgen over bepaalde onderwerpen waar veel andere mensen zich ook zorgen over maken: macht van banken, een overheid die niet transparant is, de farmaceutische industrie die heel winstgericht is, mensenhandel en kindermisbruik. “Er is vaak wel een goed punt te maken dat het een belangrijk onderwerp is, alleen de conclusies die zij trekken zijn vaak nogal wild en kloppen ook niet”, zegt Maarten Reijnders.

Een terugkerend thema in complottheorieën is onrecht (Jelle van Buuren, persoonlijke communicatie). Complotdenkers maken zich grote zorgen over onderwerpen zoals mensenhandel, waarvan ze niet snappen waarom het gebeurt en waarom dat doorgaat. Of in andere woorden: waarom dat niet gestopt wordt. Daar komt nog eens bij dat het in de menselijke aard zit om een schuldige aan te willen wijzen. Dat maakt de wereld overzichtelijker. Dat iets de uitkomst kan zijn van een complex geheel aan missers, daar hebben mensen een hekel aan. Net als iets waar geen kwade bedoeling achter zit maar achteraf een verkeerde inschatting blijkt te zijn. Dat maakt het ingewikkeld. Makkelijker is als je kunt zeggen; die is er schuldig aan, dus is het zo op te lossen en dan kunnen we weer verder.

Gebrek aan kennis

Loes van Langen schreef één van de artikelen die in de analyse in de bijlage voorkomt: ‘Complotdenken is een natuurlijke reactie op angst’ van 2 mei 2020. Zij is in dienst van de Universiteit van Nederland, dat samenwerkt met het AD.

Van Langen ziet dat gebrek aan kennis een reden is dat mensen makkelijk in complottheorieën geloven. “Bijvoorbeeld dat zo’n RNA-vaccin je DNA zou kunnen aanpassen. Dat is gewoon niet waar, dat kan gewoon niet. Maar er zijn wel virussen zoals het HIV-virus die dat bijvoorbeeld wel kunnen. Dus wat ze dan vaak doen is een beetje literatuur mixen. Ik weet niet of dat per ongeluk gaat of iets bewust is. Dan zeggen ze: in sommige gevallen kan een virus je DNA aanpassen dus hoezo zou zo’n vaccin dat niet kunnen? En als jij dan niet precies snapt hoe dat werkt dan zeg je: ja maar deze man zegt dat het wel kan dus we worden voorgelogen” (persoonlijke communicatie, 12 februari 2021). Loes van Langen begrijpt dat mensen dat soort uitspraken geloven. Daar ziet ze een grote taak voor de media in, al betwijfelt ze of dat werkt voor mensen die geen media meer volgen (persoonlijke communicatie, 12 februari 2021).

Confirmation bias

Dat iemand in één of meerdere complottheorieën gelooft en over langere tijd blijft geloven, heeft te maken met *confirmation bias*. Dat is de neiging om informatie die in ons eigen denkbeeld past eerder te geloven dan informatie die onze overtuigingen tegenspreekt. “Wie eenmaal een duidelijke mening heeft, laat zich daar niet zo makkelijk meer vanaf brengen. De meeste mensen vinden het niet makkelijk om hun ongelijk toe te geven” (Complotdenkers, p. 80). Omgekeerd gebruiken

complotdenkers hetzelfde argument: mensen die niet in complottheorieën geloven volgens hen alleen informatie dat in hun wereldbeeld past en daarom sluiten zij complottheorieën uit.

Je gaat complotdenkers daarom ook niet snel overtuigen, meent Jelle van Buuren, universitair hoofddocent Institute Security and Global Affairs van de Universiteit Leiden (persoonlijke communicatie, 2020). De feiten die je als journalist presenteert geloven ze gewoon niet. Reijnders zegt ongeveer hetzelfde in zijn boek: complotdenkers gebruiken feiten en argumenten die hun beeld van de werkelijkheid onderbouwen en tegelijkertijd negeren of bagatelliseren ze de informatie die tegen hun overtuiging in gaat (Complotdenkers, p. 80).

Abbie Richards denkt daar anders over. Zij bedacht de omgekeerde piramide met verschillende lagen in complottheorieën. Zij is van mening dat een complotdenker altijd weer kan ontsnappen aan complotdenken (Reijmer, 2022). Maar daar moeten ze dan wel zelf iets voor doen. Volgens Richards moeten complotdenkers zichzelf verwijderen uit de online gemeenschappen waar ze in zitten en zich weer gaan bezighouden met de eigen omgeving en de lokale gemeenschap in plaats van zich bezig te houden met alle problemen van de wereld.

In de complottheorieën worden de media vaak gewantrouwd, vertelt Van Buuren. “Samenzweringsdenkers vinden dat de traditionele media – in complotkringen doorgaans de mainstream media (MSM) of de corporate media genoemd – ons een onjuist wereldbeeld opdringen, terwijl ze de theorieën van samenzweringsdenkers ten onrechte negeren.”

Deelvraag 2: Hoe gaan journalisten om met complottheorieën?

Jelle van Buuren ziet een grote worsteling met hoe je met dit soort onderwerpen om moet gaan. Er zijn volgens hem een aantal reacties in de media op complotdenken.

Journalisten kunnen in hun berichtgeving ingaan op of complottheorieën kloppen. Dat is een rationale manier om ermee om te gaan.

Jelle van Buuren benadrukt dat er een paar problemen zijn met die benadering. Het eerste probleem is dat complotdenkers de feiten die jij presenteert gewoon niet geloven. Dat kun je niet verhelpen door te zeggen hoe de feiten volgens jou zitten.

Het tweede probleem is dat de wat grotere complotverhalen zoveel feitjes, bronnen, verwijzingen bevatten. Een discussie daarover kun je nooit winnen.

Van Buuren: “Er komt altijd wel de vraag ‘maar ken jij dan niet dat document dat door die oud-CIA-agent in 1983 is gepubliceerd waarin toch duidelijk stond dat...’. Op een gegeven moment sta je gewoon met je bek vol tanden want nee, natuurlijk heb je dat document niet gelezen en misschien is het ook helemaal niet te vinden, en is dat dan een betrouwbaar document? Dat zijn natuurlijk de goede klassieke journalistieke vragen. Maar daarmee ga je het niet redden.”

Het laatste probleem is dat complotdenkers uiteindelijk ook het argument gebruiken dat ook de journalist zelf onderdeel van het complot is, vertelt Van Buuren. Dat is een soort circulaire redenatie waar je op die manier niet uit gaat komen.

Een reactie van de media is “alles en iedereen uit de complotwereld afdoen als een stelletje malloten”, zegt Van Buuren. De meerderheid van de complotdenkers zijn geen gekkies, benadrukt hij. Daarnaast zijn er toch behoorlijke delen van de bevolking die in verschillende complottheorieën geloven. Die allemaal wegzetten als “een stelletje nutcases” is niet terecht en gaat ook niet helpen. “Dus die reactie, alhoewel ik hem soms echt wel begrijp, is gewoon niet de goede reactie en dat maakt dat mensen eigenlijk alleen maar bozer worden.” Volgens hem voedt dat het idee ‘ze willen niet naar ons luisteren’. Op die manier wordt voor hen eigenlijk bevestigd dat de media ook onderdeel zijn van ‘het grote complot’.

Wat er ook gebeurd is complotdenkers heel serieus nemen. Dan kan het volgens Van Buuren gebeuren dat er drie mensen met allerlei bedenkingen over vaccinaties tegenover een wetenschapper gezet worden. Daarmee worden ze eigenlijk op gelijke hoogte geplaatst. Dat werkt ook niet. Want dan ga je eigenlijk die discussie op dat feitelijke niveau proberen te voeren en dat leidt helemaal nergens toe.

Zonder of mét voorbedachten raden

Twan Huys, van 1999 tot 2007 correspondent in Amerika voor NOVA, zag al snel complottheorieën over 9/11 ontstaan. Huys vindt het eigenlijk heel simpel hoe je als journalist met complottheorieën moet omgaan. “Zoals altijd: je moet je bronnen checken” (persoonlijke communicatie, 23 september 2021). Soms zeggen mensen tegen hem dat hij niet goed verslag heeft gedaan van 9/11 ‘want het was een complot’, volgens die mensen. De reactie van Huys is dan altijd: “Journalisten werken op basis van interviews met mensen die ze vertrouwen in hun verhalen en documenten. En andere bronnen die er bij zijn gekomen. Dat kunnen filmpjes zijn op telefoons of beelden die door bewakingscamera’s zijn gemaakt. Dat leg je naast elkaar en daaruit haal je – vrij naar de befaamde journalist van het Watergate-schandaal, Carl Bernstein - *the best obtainable version of the truth.*”

Huys vertelt dat journalisten de leveranciers zijn van bouwstenen voor de geschiedenis. “Iedere journalist die een beetje wijs en slim is weet ook wel: ik vertel niet dé geschiedenis, ik vertel de beste versie van de waarheid op basis van de feiten die ik nu kan verzamelen.”

Complotdenkers hebben een stelling, die ze zelf bedacht hebben of door iemand anders is aangestoken, en die stelling ‘voeden’ ze met bewijzen van gelijkgestemden. Huys is van mening dat een goede journalist integer en nieuwsgierig hoort te zijn. “Een journalist moet openstaan voor dat wat hij tegenkomt en op basis van zijn onderzoek zijn verhaal moet vertellen. Dus die denkt niet met voorbedachten rade: het zit zo en dat ga ik nu bij elkaar zoeken. Dat is niet de *modus operandi* van een journalist, maar die van een complotdenker.”

Reijnders heeft voor zijn boek met veel complotdenkers gesproken. “Heel veel complotdenkers met wie ik heb gesproken die vinden eigenlijk dat journalisten complotdenkers moeten zijn. Die vinden dat je op zoek moet naar misstanden, graven op plaatsen waarvan je denkt dat er iets niet in de haak is.”

Voor Huys is dus hét verschil tussen journalisten en complotdenkers onderzoek doen zonder of mét voorbedachten rade. “Dus je moet onderzoek doen naar of iets klopt en dat vooral doen met open vizier dus zonder voorbedachte rade. Of je hebt een vermoeden dat iets niet deugd en je onderzoekt dat. Maar je mag niet toewerken naar een vooropgestelde conclusie. Je mag niet zeggen ‘ik weet zeker dat het niet klopt en dat ga ik nu bewijzen.’”

Reijnders vindt dat daar tot op zekere hoogte iets voor te zeggen valt. “Ik denk dat je als journalist wel echt op zoek moet naar de waarheid. Die waarheid staat vaak wel op gespannen voet met allerlei complottheorieën.” Dit is eigenlijk waar Huys het ook over had. Alleen hoeft je dus als journalist geen complotdenker te zijn. Je kunt als journalist graven op plaatsen waarvan je denkt dat er iets niet in de haak is, dat klopt, maar vervolgens moet je als journalist afwachten wat je tegenkomt, en niet zoals complotdenkers overtuigd zijn dat er iets niet in de haak is.

Kritiekloos verslag doen of tegenspreken?

Verspeek vindt het een interessante journalistieke vraag: moet je puur verslag doen of moet je wat wordt gezegd tegenspreken? “Want wij zijn als journalisten natuurlijk helemaal niet gewend om stelling te nemen met een verslag.” Daar worden journalisten nu wel toe gedwongen, zegt Verspeek, omdat er dingen worden gezegd die niet zomaar gepubliceerd kunnen worden zonder *fact check* of zonder dat er iemand tegenover wordt gezet die het van een andere kant belicht.

Marco Visser schreef verschillende artikelen over complottheorieën voor Trouw en zegt hierover dat je als journalist probeert geen desinformatie te verspreiden en dat dat lastig is als je een complotdenker aan het woord laat. Dan moet je, vindt hij, wat diegene zegt toch weer gaan weerleggen. “Op een of andere manier doe je daar zo’n persoon die in die complotten gelooft geen recht mee. Laat zo’n persoon lekker in zijn waarde” (persoonlijke communicatie, 1 oktober 2021). De journalist spreekt wel met complotdenkers om te kijken hoe zij denken en wat zij vinden, om kennis te vergaren om het stuk te schrijven, maar voert ze dus niet op.

Visser voegt eraan toe dat je een complotdenker wel op kunt voeren in full quote, maar dan laat je het bij die ene persoon. “En dan kan de lezer zelf wel inschatten wat hij daarvan moet vinden, en je laat de geïnterviewde in z’n waarde”, vindt Visser.

Daar is Alexander Pleijter (persoonlijke communicatie, 18-05-2022) het dan weer niet mee eens. Hij vindt dat je ook in full quote niet zomaar iemand kunt laten praten. Je hebt als journalist, zegt hij, de taak om te vermelden hoe het zit.

Sander van Walsum, essayist bij de Volkskrant, is het daarmee eens. “Je moet het pareren, om het minder aantrekkelijk te maken voor mensen die er misschien ontvankelijk voor zijn.”

In discussie op social media

Verspeek gaat op Twitter ook in discussie met complotdenkers. Volgens Verspeek vinden zijn collega's het niet de taak van journalisten om met complotdenkers in discussie te gaan. “Maar ik voel altijd die drang om dat wel te doen. Ik vind het ook wel frustrerend, af en toe denk ik wel eens ‘ik wil af van Twitter’. Dus het is ook heel vermoeiend. Zeker als het ogenschijnlijk niks oplevert.” Hij gaat er wel mee door: “Toch proberen om met feiten te laten zien dat zo'n complottheorie niet klopt, in het besef dat het waarschijnlijk wel afketst. Je voert discussie met meneer of mevrouw A die je niet kunt overtuigen, maar je hoopt dat er wat mensen meeleezen die nog niet zo ver zijn en die je wel kan bereiken. Dus je bereikt eigenlijk nooit degene waarmee je discussieert maar hopelijk wel anderen. En heel af en toe krijg ik dan wel eens een DM'tje van iemand die ik helemaal niet ken maar die dan zegt ‘ik volg je op Twitter, ga vooral door’. Dat is waarom ik het doe: de meelezers. Er zijn ook collega's die me altijd voor gek verklaren en vragen ‘waarom ga je daarmee door, je ziet toch dat die ander niet te overtuigen is?’ Maar het gaat dus niet om die persoon maar om meelezers.”

“Wat Paul (Verspeek) zegt klopt: de echte wappies ga je nooit overtuigen”, zegt Chris Klomp. Klomp heeft een geschiedenis als rechtbankverslaggever waarin hij met complottheorieën te maken kreeg. “Wat je doet is dat je tegengas geeft. Vervolgens wordt dat opgepikt door mensen die jou volgen en anderen kunnen lezen hoe dat wél zit. Althans dat klinkt wat hoogdravend maar zoals wij menen op basis van wat wij zien en op basis van ons vakgebied hoe wij erover denken, met verwijzing naar bronnen” (persoonlijke communicatie, 21 september 2020). Wat Klomp hier beschrijft is dus eigenlijk het gewone journalistieke werk. Vertellen hoe het zit. Als journalist moet je daar in deze tijd social media voor gebruiken, vindt Klomp.

Deelvraag 3: Hoe kunnen journalisten verantwoordelijk omgaan met complottheorieën?

Van Buuren spoort journalisten vooral aan om te kijken wat er onder die interesse voor complottheorieën ligt. Hij begrijpt dat mensen de maatregelen zat waren en hun normale leventje weer op wilden pakken. Volgens hem is dat waar het om gaat, om niks anders. Complotdenkers, of mensen die neigden naar complotdenken, zeiden 'ja maar ik stel alleen maar vragen', of 'ik stel alleen maar kritische vragen', of 'er wordt onvoldoende over gediscussieerd'.

"Dat zijn allemaal hele vage uitspraken die ook nooit concreet worden gemaakt en die uiteindelijk volgens mij, dat noem ik die subteksten, eigenlijk een grote schreeuw zijn van ik wil mijn leven terug. En dat snap ik."

"Ik denk altijd: wanneer vind je dan dat er wel voldoende over is gediscussieerd? Volgens mij alleen als de uitkomst van die discussie is dat we weer terug kunnen naar ons normale leventje, want dat is eigenlijk wat hieronder ligt."

Van Buuren vindt dus dat journalisten meer op die onderliggende laag moeten focussen. Dat kun je doen door het complotverhaal even het complotverhaal te laten en gewoon proberen naar die onderliggende lagen te gaan. Vraag bijvoorbeeld iemand eens: heb je een idee van hoe jouw leven het komende half jaar eruit gaat zien? Denk je dat je het nog wel gaat volhouden met deze restricties? Wat zou voor jou het allerbelangrijkste zijn wat je gewoon weer graag wilt kunnen doen? Ben je bang dat dit misschien wel twee jaar gaat duren? Ben je bang dat dit ook je baan gaat kosten? Zijn er veel mensen om je heen die het al hun baan heeft gekost? Hoe zie je dat voor jezelf? Want dan verplaats je het gesprek naar wat er onder ligt en dat zijn over het algemeen hele normale menselijke angsten, onzekerheden, woede, en noem maar op. Maar dan ga je het dus over die dingen hebben.

Daarnaast is Van Buuren van mening dat de journalistiek altijd de macht kritisch moet controleren. Dat gebeurde lange tijd te weinig, omdat er geen geld werd vrijgemaakt voor Als dat permanent een onderdeel is van verschillende media, dat op de lange duur kan dat denk ik wel weer dat soort al te gemakkelijke reacties weer wat terugbrengen. onderzoeksjournalistiek. Nu komt dat weer op gang. De echte overtuigde complotdenker die gaat toch niet van gedachten veranderen. Maar een bredere groep in de samenleving die met vragen en twijfels zit en die heel snel verleid kunnen worden door het idee dat er geen kritische vragen gesteld worden, die bereik je dan wel.

Complottheorieën bij de Volkskrant

"Ik vind dat je altijd sceptisch moet blijven tegenover overheden en je moet altijd je eigen denkvermogen blijven aanspreken", zegt Sander van Walsum, essayist bij De Volkskrant (persoonlijke communicatie, 11 december 2020). Hij heeft ook artikelen geschreven over complottheorieën.

Van Walsum neemt ook deel aan het commentaarberaad van de Volkskrant. In de vergaderingen ging het ook over complottheorieën. "Hoe moeten we het doen? Moeten we het überhaupt doen?" Ze komen tot de conclusie dat ze er wel over moeten schrijven. "Complottheorieën kun je niet

negeren want die zijn te wijd vertakt, maar daar moet je zeer selectief in zijn en ook, zoals Lubach dat gedaan heeft, met enige humor” (persoonlijke communicatie, 11 december 2020).

Arjen Lubach sprak in Zondag met Lubach op 18 oktober 2020 over de ‘fabeltjesfuik’ waar je op social media in kunt belanden. Zo kun je van een filmpje over één complot uitkomen bij filmpjes over andere complottheorieën. Dat vinden mensen leuk om te kijken want mensen klikken het liefst op krankzinnige verhalen op het randje van wat ze nog kunnen geloven. Lubach gebruikt humor om zijn verhaal te vertellen. Hij quote bijvoorbeeld een artikel van Trouw over een onderzoek waaruit blijkt dat één op de zes Nederlanders denkt dat de traditionele media alleen nieuws brengen als de overheid daarmee akkoord gaat. “Dat wilde ik vorige week al vertellen maar dat mocht toen nog niet”, grapt Lubach.

Van Walsum vindt die humor belangrijk. “Aangezien humor volledig ontbreekt in welke complottheorie dan ook.”

Conclusie

Hoe gaan journalisten om met complottheorieën? Om op die vraag antwoord te geven heb ik voor de eerste deelvraag literatuuronderzoek gedaan, voor de tweede en derde deelvraag heb ik verschillende bronnen gesproken en voor de vierde deelvraag heb ik een analyse uitgevoerd. De bevindingen uit de deelvragen gebruik ik nu om een conclusie te maken.

Deelvraag 1

Complottheorieën zijn ideeën dat achter iets een complot schuilt (Van Dale). Een voorbeeld daarvan is *Pizzagate*. Mensen zijn op zoek naar patronen om de gebeurtenissen in de wereld te kunnen begrijpen. De wereld is zo ingewikkeld geworden dat niemand meer alles kan weten en alles kan begrijpen. Daarom hebben we een systeem van experts en deskundigen, die specifieke kennis of vaardigheden hebben. Wij vertrouwen op hen om hun kennis met ons, de rest van de mensen, te delen. Wat waar is wordt daarmee een kwestie van vertrouwen.

Deelvraag 2

Hoe gaan journalisten met complottheorieën om?

Jelle van Buuren ziet dat media daar moeite mee hebben en ontwaart meerdere manieren waarop dat mis kan gaan.

Twan Huys vertelt dat het verschil tussen complotdenkers en journalisten is dat journalisten zonder voorbedachten rade te werk gaan. Zij mogen niet naar een conclusie toewerken, zoals complotdenkers dat wel kunnen doen. Als journalist moet je je ervan bewust zijn dat je niet dé geschiedenis vertelt, maar de beste versie van de waarheid op basis van de feiten die je nu kan verzamelen.

Paul Verspeek ziet dat journalisten nu gedwongen worden om foutieve informatie tegen te spreken, al zijn ze dat vanuit hun beroep niet gewend.

Om te voorkomen dat hij foutieve informatie moet gaan weerleggen, voert Marco Visser juist geen complotdenkers op. Op die manier wil hij complotdenkers in hun waarde laten. De enige manier volgens hem om complotdenkers op te voeren, is in een fullquote. Dan moeten lezers zelf bepalen wat ze van die mening vinden. Alexander Pleijter is het daar niet mee eens. Ook in een fullquote moet je volgens hem als journalist vertellen hoe het zit. Sander van Walsum deelt die gedachte. “Je moet het pareren om het minder aantrekkelijk te maken voor mensen die er misschien ontvankelijk voor zijn.”

Verspeek gaat op Twitter met complotdenkers in discussie. Zijn collega's vinden dat geen taak voor journalisten. Hij doet het voor de meelezers, niet de complotdenkers zelf. Die kun je volgens hem niet overhalen. Chris Klomp vindt dat ook. Als journalist moet je vertellen hoe het zit, en in deze tijd moet je daar ook social media bij gebruiken, vindt hij.

Deelvraag 3

Van Buuren moedigt journalisten aan om zich niet op het complotverhaal te richten, maar op wat er onder ligt. Dat kun je doen door de juiste vragen te stellen.

Het helpt volgens Van Buuren dat er de laatste jaren meer geïnvesteerd wordt in onderzoeksjournalistiek.

Van Walsum zegt dat je selectief moet zijn in wanneer je over complottheorieën bericht. En dat je dat met humor mag doen.

Mijn mening

Er is een discussie gaande over of factchecken niet juist méér aandacht genereert of nepnieuws, waardoor meer mensen ermee in contact komen en juist niet in de factchecks geloven. Ik denk zelf dat het grootste deel van de mensen die een factcheck lezen, meegaan met de factcheck. Natuurlijk zul je door er meer aandacht aan te besteden, ook meer mensen bereiken die geneigd zijn om fake news en complottheorieën te geloven. Maar dat is dan onmogelijk te voorkomen. Zeker in de afgelopen twee jaar, toen de discussie over complottheorieën en fake news een hoogtepunt bereikte, komen mensen er toch wel mee in aanraking. Wat dat betreft vind ik het goed dat er dan journalisten zijn die factchecken. Hetzelfde geldt voor in discussie gaan met complotdenkers, bijvoorbeeld op social media. Ik vind het goed dat sommige journalisten dat doen, zoals Paul Verspeek en Chris Klomp. Zelfs zij weten soms mensen die neigen naar complotdenken, logisch na te laten denken. Dat is winst. Al gaat het misschien om niet al te veel mensen. Complotdenken zie ik als een gedachtegang met veel wantrouwen. Een beetje wantrouwen kan soms goed zijn, denk ik. Maar constant wantrouwig zijn, naar allerlei personen en organisaties, is ten eerste onterecht en ten tweede maakt het je leven er niet leuker op. Natuurlijk mag je kritisch zijn op de regering, of zelfs de politiek in het algemeen, op bedrijven en 'de elite'. Maar dan moet je wel duidelijke punten van kritiek hebben en niet met losse hagel gooien. Wat dat betreft is kennis de grootste valkuil bij complotdenkers. Of eigenlijk, het gebrek aan kennis. Als jij niet weet hoe de politiek werkt, is het makkelijk om te geloven dat heel de politiek corrupt is.

Hoe vind ik dan dat de journalistiek hiermee om moet gaan?

Ik ben het eens met van Jelle van Buuren zegt. Je mag bij complotdenkers ook echt wel gaan graven naar de diepere laag. Want, zoals Reijnders vertelt, iedereen heeft ooit wel eens in een complottheorie geloofd. Iedereen is er in zekere mate ontvankelijk voor. Ook ik heb vroeger 'twijfels gehad' over 9/11 en de moord op JFK, om er maar twee te noemen. Ik was jong, naïef, en erg beïnvloedbaar, onder andere omdat ik kennis miste.

Als iemand had doorgevraagd over wat ik precies wist over de hiervoor genoemde onderwerpen, dan was al snel aan het licht gekomen dat ik veel niet wist – en niet kon weten – en dat ik zelf dingen invulde – of anderen dat voor mij deden. Doorvragen kan dus helpen.

Vind ik dat journalisten complotdenkers – met naam – op mogen voeren in de berichtgeving?

Ja. Ik begrijp het punt van Marco Visser, om ze in hun waarde te laten. Maar dat is niet de taak van de journalistiek. Als het over iets ergers ging, dan was dat het overwegen waard. In dit geval gaat het slechts om een mening, waarvan juist goed is dat het publiek weet dat er mensen zijn met een dergelijke mening. Dan kun je daar iets mee als publiek. Dan kun je denken: ben ik het met ze eens of niet? Als je ze niet aandraagt, dan stop je het al in een soort verdomhoekje. Interessant is ook dat hij zegt dat je ze wél in fullquote kunt laten spreken. Dat is een keer gebeurd in Trouw. In de krant stond daar een duiding bij van de journalist, maar op internet stond dat stukje er niet bij. Daar ontstond toen een discussie over. Wat dat betreft ben ik het wel eens met Alexander Pleijter, die daarover zegt dat je, ook als je iemand in fullquote laat praten, moet vertellen hoe het wél zit. Of ten minste, de beste versie van de waarheid deelt, zoals Carl Bernstein en ook Twan Huys zeggen.

Maar, dat druist in wat Van Buuren zegt: het (eerste) probleem is dat complotdenkers de feiten die jij presenteert gewoon niet geloven. Dat kun je niet verhelpen door te zeggen hoe de feiten volgens jou zitten.

Maar ik denk dat de lezers van de meeste mainstreamkranten, de kijkers van het nieuws en de mensen die naar de radio luisteren over het algemeen geen complotdenkers zijn. Zij kunnen wel onderscheid maken tussen feiten en meningen. Maar daar moet je wel voorzichtig in zijn.

Complotdenkers in die media afdoen als gekken en malloten werkt ook niet. Dan neem je een subjectief standpunt, en daar kunnen mensen op afketsen. Dan laat je zien dat de journalistiek niet objectief is. Je kunt wel door experts aan te halen duiding geven over het fenomeen complottheorieën en over waarom mensen in complottheorieën geloven.

Dus, mag je complotdenkers aanhalen: Ja. Mag je experts aanhalen om dat te duiden: ja. Maar laat dan ook duidelijk naar voren komen dat iedereen er in zekere mate ontvankelijk voor is. Want als je complotdenkers als gek weg zet, dan zet je eigenlijk iedereen verklaar je eigenlijk iedereen voor gek. Juist door dit duidelijk naar voren te laten komen, kun je begrip kweken. En acceptatie, dat er mensen zijn die in sommige dingen geloven die over het algemeen niet voor waar aangezien worden. Dan kan daar een gesprek over gevoerd worden.

Sander van Walsum zegt dat je complotdenkers niet serieus moet nemen, maar de uitvloeiselen. Ik denk juist dat je complotdenkers serieus moet nemen. Pas als je erachter komt waarom zij in complottheorieën geloven, wat dus bij iedereen wel een keer is, kom je tot de kern. Dat zegt iets over waarom iemand een heel ander wereldbeeld kan hebben. Een wereldbeeld waarin de journalistiek gewantwoord wordt. Dan kun je je gaan afvragen of jij als journalist het vertrouwen van een complotdenker kunt terugwinnen, en zo ja, hoe je dat kunt doen. Zo nee, dan kun je, zoals Marco Visser, accepteren dat mensen in verschillende wereldbeelden geloven en dat dat niet erg is, zolang er niemand lastiggevallen wordt.

Ik ben het daarom ook niet eens met de uitspraak van Van Walsum dat je – als journalist - humor moet gebruiken om complottheorieën te weerleggen. Dat komt er al snel op neer dat je de spot drijft met de theorie of met de complotdenker. Dan zet je complotdenkers juist tégen je op. Dan gaan ze je juist wantrouwen. Dat Zondag met Lubach wél humor gebruikt is prima, het is ten slotte een satirisch programma, geen journalistieke, al maakt het veel gebruik van journalistiek.

Geef aan waar de theorie niet klopt, of welke delen niet zijn bewezen. Wanneer dat nuttige context geeft, beschrijf hoe de theorie is ontstaan. Probeer te achterhalen waarom de complotdenker in de theorie gelooft. Komt dat omdat er aannemelijke aanwijzingen voor zijn, of omdat de betreffende persoon naïef is, geen verstand heeft van het onderwerp, een reden heeft om wantrouwend te zijn naar de overheid?

Ontleed dit alles zo goed mogelijk en duidt dat aan je publiek.

Ik denk dat het volgende nodig is in berichtgeving over complottheorieën:

-meer transparantie:

-over waarom je over dit onderwerp schrijft. Waarom verdient dit onderwerp aandacht volgens jou? Zijn daar duidelijke redenen voor? Laat die aan je publiek zien.

-als journalist maak je duidelijk waarom je bepaalde bronnen hebt benaderd en een plek geeft in jouw productie. Waarom verdienen zij dat podium? Waar komt hun kennis vandaan (bv. Opleiding)? Of is het juist een mening die de bron deelt? Wees daar glashelder in.

-schrijf aan het einde van het artikel eventueel nog een korte verantwoording: bijvoorbeeld wat jouw bron (als dat een complotdenker is) van het artikel vindt en hoe jij daar weer naar kijkt. Niet alleen het artikel is belangrijk, ook het gesprek/de discussie/de dialoog die jij als journalist met de complotdenker hebt gehad.

-meer diversiteit:

-als er meer verschillende bronnen gebruikt worden, zal jouw journalistieke verhaal voor meer mensen logisch overkomen.

-kijk naar hoe journalistiek met religie omgaat

-complottheorieën zijn vaker vergeleken met religies. Hoe de journalistiek omgaat met religies kan iets zeggen over hoe de journalistiek met complottheorieën om kan gaan.

Nog een observatie: in dit onderzoek merkte ik dat de 'discussie' tussen journalisten en complotaanhangers vaak misloopt op drie enigszins samenhangende begrippen: onderzoek, bewijs en (betrouwbare) bronnen. De definities van deze begrippen worden door de twee groepen verschillend geïnterpreteerd. Daarom is dit een *impasse* die nooit echt opgelost kan worden. En misschien ook niet opgelost hoeft te worden. Zolang het gros van de mensen in bewezen theorieën en feiten gelooft, heeft de journalistiek weinig te vrezen. Al moeten journalisten altijd kritisch blijven, ook op zichzelf.

Op persoonlijk vlak heeft dit onderzoek mij laten inzien dat ik wat flexibeler in mijn denken moet zijn. De complottheorieën hoef ik niet te geloven, maar ik moet mij er ook niet aan ergeren als andere mensen er wel in geloven. Zoals Marco Visser zegt: iedereen mag geloven wat hij wil. Zolang er maar geen buitensporige acties aan vast zitten (geweld gebruiken, zendmasten in brand steken). Ik moet geen mensen proberen te overtuigen van mijn denkbeelden, want ook die hoeven niet te kloppen. Ik wil daar iets speelser mee omgaan, zodat ik juist oprecht geïnteresseerd kan zijn in iemands denkbeelden zonder de behoefte te voelen die denkbeelden te veranderen.

Bronvermelding

Gesproken bronnen

Alexander Pleijter
18-05-2022, telefonisch

Chris Klomp, zelfstandig (voormalig freelancer bij het AD)
21-09-2020, telefonisch

Jelle van Buuren
24-09-2020, telefonisch

Maarten Reijnders
21-10-2020, telefonisch

Marco Visser
01-10-2021, telefonisch

Paul Verspeek
10-09-2020, op terras voor de rechtbank in Rotterdam

Sander van Walsum
11-12-2020, telefonisch

Twan Huys
23-09-2020, in Beeld & Geluid in Hilversum

Literatuurlijst

- Commissariaat voor de Media & Reuters Institute for the Study of Journalism. (2021, juni). *Digital News Report* (Nr. 2021). Commissariaat voor de Media. <https://www.cvdm.nl/sites/default/files/files/Digital%20News%20Report%20Nederl and%202021.pdf>
- Edwards, P. (2017, 15 maart). *6 myths about the Ides of March and killing Caesar*. Vox. Geraadpleegd op 10 januari 2022, van <https://www.vox.com/2015/3/15/8214921/ides-of-march-caesar-assassination>
- Harambam, J., Kuiper, M. R. V., & Vaessen, R. (2021). *The Truth Is Out There* (1ste ed.). Volt.
- International Society of Political Psychology. (2019). *Understanding Conspiracy Theories* (Vol. 40, Suppl. 1). Political Psychology. <https://doi.org/10.1111/pops.12568>
- Keukenkamp, S. (2020, 24 mei). *Hoe Janet Ossebaard (1953) uit Bathmen graancirkels verruilde voor massaal gelezen corona-complotten*. Geraadpleegd op 5 juni 2020, van <https://www.ad.nl/deventer/hoe-janet-ossebaard-53-uit-bathmen-graancirkels-verruilde-voor-massaal-gelezen-corona-complotten~aa482a5c/>
- Link, D. (2021, 18 juni). *Fact check: False claim persists that planes weren't used in 9/11 attacks on World Trade Center*. USA TODAY. Geraadpleegd op 10 januari 2022, van <https://eu.usatoday.com/story/news/factcheck/2021/06/17/fact-check-9-11-attack-world-trade-center-wasnt-false-flag/7692018002/>
- Pointer. (2020, 22 december). *Bij Jensen, Lange Frans en Adam Curry herkennen we de gedachtegang van een Amerikaanse complotorganisatie*. KRO-NCRV. Geraadpleegd op 10 januari 2022, van <https://pointer.kro-ncrv.nl/bij-jensen-lange-frans-en-adam-curry-herkennen-we-de-gedachtegang-van-een-amerikaanse>
- Reijmer, L. (2022, 13 april). *'Je kunt altijd ontsnappen aan complotdenken. Altijd'* | *De Volkskrant*. de Volkskrant. Geraadpleegd op 29 juli 2022, van <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/je-kunt-altijd-ontsnappen-aan-complotdenken-altijd~bee949b2/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F>
- Reijnders, M. (2021). *Complotdenkers* (2de ed.). Aspekt B.V., Uitgeverij.
- Sardarizadeh, B. S. (2021, 10 september). *11 September 2001: The conspiracy theories still spreading after 20 years*. BBC News. Geraadpleegd op 26 oktober 2021, van <https://www.bbc.com/news/58469600>
- Tsfati, Y., Boomgaarden, H. G., Strömbäck, J., Vliegthart, R., Damstra, A., & Lindgren, E. (2020). Causes and consequences of mainstream media dissemination of fake news:

literature review and synthesis. *Annals of the International Communication Association*, 44(2), 157–173. <https://doi.org/10.1080/23808985.2020.1759443>

Van Dale. (2020, oktober 28). *Complottheorie*. Opgehaald van Van Dale: <https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/complottheorie>

Verspeek, P. (2020, 29 november). *Willem Engel, de rattenvanger van Hamelen in coronaland*. Rijnmond. Geraadpleegd op 10 januari 2022, van <https://www.rijnmond.nl/nieuws/201576/Willem-Engel-de-rattenvanger-van-Hamelen-in-coronaland>

Andere media

Ted. (2015, 3 april). *Bill Gates: The next outbreak? We're not ready | TED* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=6Af6b_wyiwl

Pakula, A.J. (1976). *All the President's Men*. Warner Bros

Zondag met Lubach [vpro de avondshow met arjen lubach]. (2020, 18 oktober). *De online fabeltjesfuik | Zondag met Lubach (S12)* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=FLoR2Spftwg>